

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU 1920. AASTAIL

Fr. Puksoo

Käesolevas artiklis käsitletakse kodanliku Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Raamatukogu tegevust peamiselt selle esimesel kümnendil, alates 1919. a. See periood oli olude sunnil uudsete probleemide tõttu palju pingelisem ja loomisrõõmsam järgnevast kümnendist. Viimane oli küll tulemusterikkam, seevastu aga rahulikum, kusjuures raamatukogu töö arenemine kulges tallatud radadel. Tuleb nentida, et Tartu ülikooli raamatukogu reevakueerimine sise-Venemaalt löi soodsad tingimused raamatukogu reorganiseerimiseks. Esmajoones asuti Eesti ülikooli õppetegevuseks vajaliku kirjanduse muretsemisele ja raamatukogus loodud uutele osakondadele kataloogide soetamisele. Ei pääsetud mööda ka raamatuhoidlate laiendamisest juurdeehituse abil ja tööruumide ümberehitamisest tolle aja tehnilistele nõuetele vastavalt.

Kuna kodanliku Eesti Vabariigi ajal, samuti ka varem terve sajandi jooksul nimetati asutust Tartu ülikooli raamatukoguks, siis kasutatakse seda nüüdsest nimetusest (Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu) erinevat nimetust ka käesolevas kirjutises.

Ülevaade põhineb küll teatavas mõttes mälestustel, kuid nende värskendamiseks ei pidanud artikli autor üleliigseks kasutada kirjandust, peamiselt tema kodanlikul ajal avaldatud artikleid, nagu «Ülikooli raamatukogu» kogumikus «Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929». Ka on arvestatud teiste autorite kirjutisi. Statistiliste andmete ja daatumite täpsustamiseks tuli tutvuda Tartu ülikooli raamatukogu arhiivmaterjalidega Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis. Tartu ülikooli raamatukogu ajaloo vanemat järku on valgustanud W. Schlüter ja E. Vigel.¹

Pearõhk asetatakse raamatukogu personalile, raskustele, mis tekkisid asjatundliku ja kutseliselt ettevalmistatud isikulise koos-

---

¹ W. Schlüter. Die Dorpater Universitätsbibliothek. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, Jg. 35, H. 1—2, 1918, lk. 1—15.

E. Vigel. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802—1839. Tartu, 1962, 111 lk., illustr. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 115).

seisu moodustamisel. Lisaks puudutatakse ruumikitsikuse lahendamist ja tööruumide sisustamist. On ju need probleemid olnud kõige aktuaalsemad raamatukogu direksioonidele minevikus ja on ka olevikus. Lõpuks ei saa nimetamata jätta katalooge ja ülikooli raamatukogus koostatud «Eesti raamatute üldnimestikku». Muud raamatukogu töö alased küsimused jäävad rohkem taga-panile.

Juba 1919. a. sügisel käisid ettevalmistused kodanliku ülikooli ellukutsumiseks, kus õpetegevus ja asjaajamine pidid toimuma eesti keeles. Ülikoolile valmistas suuri raskusi õppevahendite puudumine. Esimese maailmasõja ajal olid Jurjevi ülikooli asutuste ja instituutide varad mitmes järjekorras evakueeritud sise-Venemaale. Voronežis avati uus ülikool endise Jurjevi ülikool baasil. Väärtuslikumaiks aardeiks tagalasse viidud varade hulgas olid pearaamatukogu fondid, mis evakueeriti aastail 1915—1917 Esmajärjekorras kuulusid äraviimisele raamatukogus leidunud rariteedid ja käsikirjad. Fondid pakiti riiuilelt kastidesse kohaviitade järgi. Raamatukogu kastid said oma järjekorranumbri — musta, kuna punane number sellega kõrvuti tähistas ülikooli varade kastide üldist numbrit.

Siiski leidis 1919. a. sügisel, kui selle kirjutise autor määrati raamatukoguhoidja kandidaadiks, ülikooli raamatukogu ruumides, endise Tartu toomkiriku kooriosas, umbes 20 000 köidet. Neist suurema osa moodustasid 1918. a. Saksa okupatsiooni ajal annetustena saadud keskkooliõpikud ja ajaviitekirjandus. Neil trükistel ei olnud ülikooli õpetegevusest lähtudes olulist väärtust. Erandina nende seas paistis silma ajaloo professor R. Hausmanni koduloo ainestiku poolest rikas 4000-köiteline raamatukogu. Viimane oli ihaldusobjektiks ka Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogule. Saksa okupatsioonivõimudelt ülikooli ülevõtmise momendist alates kuni 1. augustini 1919 oli ülikooli raamatukogu hooldajaks E. Eisenschmidt, Eesti Rahva Muuseumi asjaajaja.

Eesti ülikooli raamatukogu asuti täiendama 1919. a. peamiselt ostu ja osalt annetuste teel seoses balti mõisnike raamatukogude likvideerimisega. Sel teel omandatud kogudest tuleb nimetada Karlova mõisa omaniku V. B. Bulgarini umbes 5000 köidet, mille hulka kuulus ka vene kirjaniku Fadei Bulgarini raamatukogu. Eriti väärtuslikuks osutus kunstiväljaandeid sisaldav Raadi mõisa omanike v. Liphartide raamatukogu, kus leidsid kunstiteadlase K. E. v. Lipharti rariteedid. Nendest eraldati 2000 eksemplari ülikooli raamatukogule, osa läks üle ülikooli kunstiajaloo kabinetile ja osa kunstiühingule «Pallas».

Mõningal määral rikastus ülikooli raamatukogu 1919. a. alates sundeksemplaride varal. Kahjuks ei pakkunud toleaeagne eestikeelne trükiteodang teadusliku uurimise seisukohalt eriti mainimisväärtset kirjandust, pealegi ei ilmunud veel õpikuid ülikooli baasil. Siiski oli sundeksemplar raamatukogule suur panus ja

kujunes eesti bibliograafia koostamisel oluliseks faktoriks. 1920. a. jätkati pikema vaheaja järel kirjanduse tellimist välismaalt, kusjuures peaarõhk suunati ajakirjade komplektide täiendamisele.

Reevakueeritud kogude Tartusse saabumise ajaks 1920. a. sügisel oli sel moel raamatukogusse kuhjunud 60 000 köidet. Nende laenutamiseks tehti algust juba 1919. a. sügisel, kuigi väga tagasihoidlikes piirides, arvestades väheseid fonde. On loomulik, et neis tingimustes kasutati lugemisvara seda elavamalt Tartu teises suuremas raamatukogus — Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogus.

Fondide reevakueerimine ja kohalepaigutamine

Vene NFSV ja kodanliku Eesti Vabariigi vahel sõlmitud rahu- lepingu alusel veebruaris 1920 kuulusid Eestisse tagasitoomisele muu varanduse hulgas Tartu ülikooli raamatukogu fondid. Juba järgmisel kuul sõitis Nõukogude Venemaale ülikooli varanduste reevakueerimise komisjon, kuhu kuulus loomulikult ka ülikooli raamatukogu juhataja.

Läbirääkimistel Nõukogude esindajatega kujunesid põhiküsimuseks pearaamatukogu fondid. 1920. a. maikuu oli Moskvasse jõudnud rong raamatukogu varadega Voronežist, kus raamatud olid seisnud kogu aeg kastides lahtipakkimatult. Kodanliku Eesti ja Nõukogude Venemaa esindajatest moodustatud segakomisjoni tegevusest varade läbivaatamisel võttis osa ka ülikooli raamatukogu juhataja seni, kuni ta haigestus ja pöördus tagasi Eestisse.

Vagunid jõudsid Tartusse sama aasta augustikuu lõpul ja avati Nõukogude esindajate juuresolekul. Esimene saabunud rong sisaldas peaaegu täielikult pearaamatukogule kuuluvaid kaste — arvult 1771, peale selle oli rongis ka ülikooli arhiiv. Järgnevaist saadetistest langes veel mõnikümmend kasti pearaamatukogu arvele. Viimastena jõudsid päralt de la Gardie arhiiv ja 12 kasti teiste rariteetidega. Dotsent P. Baumann (Haliste), kes asendas Moskvas komisjonis raamatukogu juhatajat, ja Nõukogude esindus olid kokkuleppel rariteetide hulgast välja noppinud väärtuslikumad venekeelsed trükised ja kirjalikud mälestised vene ajaloo alalt — manuskriptid ja autograafid. Need loovutati teatud tasu eest Voroneži ülikoolile.

Kokkuvõttes sai ülikooli raamatukogu tagasi inventeeritud teosed koos kataloogidega 1810 kasti, puudusid kaks kasti alfabeetilise kataloogi sedelitega. Veel jäi reevakueerida 23 kasti inventeerimata trükiseid, nende hulgas äsja enne evakueerimist hangitud teosed ja osa ajakirjade värskemaid numbreid. Need olid arvatavasti Voronežis välja laenutatud ja nende tagasinõudmiseks puudus komisjoni liikmetel isegi juriidiline alus.

Võib nentida, et kastid ja neis leiduvad raamatud ei saanud üldiselt kannatada evakueerimise ja reevakueerimise tagajärjel.

Suur osa kaste anti üle ülikooli raamatukogule 1920. a. novembris ja otseteed selle järel asuti raamatute tagasipaigutamisele riialeile. Vähem kasutatavad dissertatsioonid leidsid ruuminappuse tõttu asukoha laias kütmata trepiruumis eluohtlikult kõrgeil riialeil (3—4 m) dubletid pööningul ja usuteaduslik kirjandus IV korrusel.

Aprillis 1921 viidi läbi fondide eraldamine arhiiv- ja käsikoguks. Endisest üldfondist eraldati uuemad, peamiselt XX sajandi trükised, kuhu liideti ka vanemad õpikud — kõik see kokku moodustas käsikogu. See oli ette nähtud üliõpilaste vajaduste rahuldamiseks. Uuesti ostetud raamatud leidsid ka koha peamiselt käsikogus.

Tartust pool aastakümnet eemal viibinud ülikooli raamatukogu endised varad muutusid kataloogide abil kasutamiskõlblikeks. See kõik teostati lõplikult 5 kuu jooksul raamatukogu personali pingelise töö tulemusena ja 50 üliõpilase abiga.

Kõigele vaatamata olid evakueerimisel ja reevakueerimisel ka omad positiivsed küljed. Selle tagajärjel avanes võimalus kergesti fonde ümber paigutada, mida poleks suudetud sooritada tavalises olukorras lisakuludeta. Nüüd oli juhus luua ning organiseerida uusi osakondi sõltuvalt otstarbekusest ja eesti ülikooli vajadusist. Lisaks sellele sai lihtsamalt teostada inventuuri üheaegselt raamatute ülesseadmisega riialeile. Inventuur oli hädavajalik, sest Jurjevi ülikoolis oli raamatukogu fondide viimane inventuur teostatud mõnikümme aastat tagasi. Inventuuri tulemusena ilmnis, et raamatukogu üldfondidest puudus 2%. Nende hulka arvati ka Voroneži ülikoolile üleantud rariteetid, neist 86 ühikut käsikirjade osakonnast ja enne evakueerimist laenutatud trükised. Viimastest kodanliku ülikooli raamatukogu direktioon palju midagi kätte ei saanud. Üldine puudujääk tollal oli umbkaudu 8700 köidet.

Evakueerimise ja reevakueerimise vaheajal kogunenud eksemplaridest väärtuslikum osa — 25 000 köidet — lülitati tagasi jõudnud põhifondidesse, osa anti üle aga ülikooli instituutide raamatukogudele ja ülejäänud viidi raamatukogu dublettide hulka. Ülikooli instituute oli vaja abistada, kuna nende raamatukogud jõudsid Tartusse tagasi alles aasta hiljem.

Pärast fondide kohalepaigutamist oli Tartu ülikooli raamatukogu taas kõige suurem ja üks vanemaid raamatukogusid nii Eestis kui ka kogu Baltikumis. Et hinnata Tartu ülikooli raamatukogu osatähtsust kodanliku Eesti teaduslike raamatukogude hulgas, järgnegu linnulennuline ülevaade toleaeegseist tähtsamaist raamatukogudest. Suuruselt teisel kohal oli Tartus 1909. a. ellukutsutud Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogu. Selles raamatukogus (praegu Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu) oli ja on talletatud vanem, enne 1917 a. ilmunud eestikeelne kirjandus umbes

90% ulatuses. Kuna Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogu täitis selle tõttu tegelikult nn. rahvusliku raamatukogu funktsioone, kuulusid siin kasutamisefondi dubletteksemplarid ja needki ainult kohapeal. Ka oli Tartus ülikooli instituutidel suuremaid, osalt väiksemaid raamatukogusid fondidega kogusummas 150 000 köidet. Ülikooli juures asuvaist teaduslikest seltsidest omasid väärtuslikumaid raamatukogusid Õpetatud Eesti Selts ning Loodusuurijate Selts. Siinjuures olgu konstateeritud, et kõik teised teaduslikud raamatukogud Tartus olid üldsusele vähem kättesaadavad kui ülikooli pearaamatukogu.

Palju nigelamad tingimused teadusliku kirjanduse kasutamiseks olid Tallinnas, vabariigi administratsiooni keskuses. Siin kutsuti ellu 1918. a. Riigiraamatukogu, kuhu koguti kirjandust peamiselt ühiskonnateaduste alalt. Riigiraamatukogu sai ka sundeksemplare ja siia saabusid vahetusena paljude välismaa riiklike asutuste publikatsioonid. Kahjuks oli selle raamatukogu kasutamine piiratud rohkem kui vaja, mis põhjustas isikute sagedasi juurdepääsutaotlusi. Taotluste seas tasub siinjuures esile tõsta advokaadiabi A. Susi 1928. a. esitatud palvet, milles seatakse eeskujuks Tartu ülikooli raamatukogu kui laialdaselt kasutatavat. « kui suudeti ja osati avada laiemale tarvitajate hulgale ülikooli raamatukogu Tartus, ilma et sellest kellelegi kahju oleks sündinud, siis ei tohiks ülepääsemata raskusi olla ka Riigiraamatukogu avamiseks laiemale ringkondadele .»²

Fondid

Paljude aastakümnete jooksul olid Tartu ülikooli raamatukogu fondid kujunenud väga mitmekülgseiks oma objektide poolest, kuna siia oli kogunenud peale trükiste ohtrasti käsikirju ja autograafe. Ka oli siia üle antud 1890. aastail rida kunstiesemeid; gravüüride kogu, portreid jms. 1. novembril 1921, pärast reevakueringimist, mahutas raamatukogu üle poole miljoni köite, nende hulgas ligi 230 000 dissertatsiooni.

Fondide täiendamiseks määratud summad kodanlikul perioodil kasvasid aasta-aastalt. Ülikooli valitsus nõustus andma püsivalt lisaks riigieelarvele toetusi ülikooli erisummadest. Sel teel muretseti perioodilisi väljaandeid ja monograafiaid. Siiski osteti raamatuid kuni 1925. aastani väiksemal arvul, kuna täideti lünki, mis olid tekkinud ajakirjade sarjades poole aastakümne jooksul. Esmajoones täiendati saksakeelseid perioodilisi publikatsioone, selle järel prantsus- ja ingliskeelsete ajakirjade aastakäike. Pearaamatukogule ei tellitud neid välismaiseid ajakirju, mis saabusid mõnda teise Tartu raamatukokku. Raamatuid telliti õppejõudude soovitusel kõigilt teadusaladelt. Ainult meditsiini käsitlevaid

² Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv, f. 1082, nim. 1, s.-ü. 151, l. 2.

teoseid — monograafiaid — ei tellitud pearaamatukokku arsti-teaduskonna esindaja soovil.

Tähtsamaks ülesandeks ülikooli raamatukogus kodanliku ülikooli algusaastail kujunes ajakirjade aastakäikude komplekteerimise kõrval *Estica* osakonna loomine ja täiendamine. Sellesse osakonda kuulusid: 1) kõik eestikeelsed teosed ja 2) muukeelsed Eestit käsitlevad teosed, nimetatud ka *Baltica*'ks, kuna viimased haarasid mitte ainult Eesti territooriumi, vaid ajaloolisel taustal laiemas mõttes kogu vana-Liivimaad ja tsaariaegseid Balti kubermange. Jurjevi ülikooli raamatukogus puudusid vastavad osakonnad, kuigi siin saadi kohalikult tsembrilt sundeksemplare, ka eestikeelseid. Hiljem, 1896. aastast alates saadeti siia Trükiasjade Peavalitsuselt Peterburist kõik Vene riigis ilmuvad eesti- ja läti-keelsete trükiste sundeksemplariid.³ Neist inventeeriti üldfondi ainult vähesed teaduslikud teosed, suurem osa moodustas mittekasutatava tsensuuriosakonna, kuna see tembeldati «väheväärtuslikuks ühepäevakirjanduseks».⁴

O. Kallas, kellel oli kavas eesti registreeriva bibliograafia ellukutsumine, mainib oma päevikus, et «Tartu ülikooli raamatukogus ei katalogiseeritud (!) E. (!) raamatuid ehk tehti seda ainult erandina (vist heideti neist osa ära, nii kui Peterburi Keiserlikus r-kogus, või olid nad nii ära peidetud, et neid ei leitud. Kui a. 1891 raamatute tiitleid korjasin, ei leidnud ülikoolist palju)».⁵

Reevakueerimisel asus see tsensuuriosakond viies kastis ja andis lisa uutele osakondadele. Vahepeal, enne reevakueerimist, oli saadud Siseministeeriumilt Eesti trükitoodangu alalt esimesed sundeksemplariid: 1919. a. oktoobris 655 ja 1920. a. veebruaris 1274 teost. Uus trükiseadus 1923. a. määras Tartu ülikooli raamatukogule 2 sundeksemplari, mida olid kohustatud raamatukogule kohale toimetama politseiülemad, hiljem prefektid kohe pärast teose trükist ilmumist. Uus seadus võimaldas puuduvate eksemplaride viivitamatut sissenõudmist raamatukogul endal ilma Siseministeeriumi vahetalitusega. Sundeksemplaride kohaletoomimine muutus regulaarsemaks.

Estica osakond sai väärtuslikku kirjandust kasutamiseks õpetatud Eesti Seltsi raamatukogust, kust 1921. a. deponeeriti 3500 eestikeelset trükist. *Estica* muukeelset osakonda täiendati üldfondidest eraldatud teostega Baltimaade ajaloo ja kohaliku õiguse alalt. 1929. a. oli siin 9000 teost, puudusid Tallinna ja Riia ajalehed.

³ E. В. Перухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет в последний период своего столетнего существования (1865—1902). С.-Петербург, 1906, lk. 120.

⁴ W. Schlüter, lk. 9.

⁵ R. Antik. Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu. — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. 6. 1930. Tartu, 1931, lk. 130.

Lisaks *Estica* osakonnale moodustati kodanlikul ajal ka teatmike ehk lugemissaali kogu, kuhu valiti üldosakondadest vastavad teosed, peamiselt I osakonnast. Arhiivkogus likvideeriti I osakond ja teatmike kogu sai I osakonna kohaviida. Muretseti juurde tähtsamaid vanemaid teatmikke ja bibliograafiaid, mis raamatukogus puudusid. 1929. a. oli teatmike kogus paar tuhat teost. Praegugi on see kogu vanemate teatmeteoste poolset esikohal Eesti NSV raamatukogude hulgas.

1921. a. alates kasvasid raamatukogu fondid ka publikatsioonide vahetuse teel, sest samal aastal ilmusid kodanliku Eesti ülikooli väljaandel esimesed köited «E. V Tartu Ülikooli Toimetustest ehk Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis» kolmes sarjas. Neid saadeti laiali 330 teaduslikule asutusele, peamiselt välismaale. Algul saadi vahetusena väljaandeid vaid 95 asutuselt, ent 1929. a. oli see arv tõusnud 326-ni.

1923. a. nõuti ülikoolilt varade hindamist. Selle täpne teostamine ülikooli raamatukogus oleks vajanud n.ö. kümne asjatundja 10 aastat kestvat tööd, sest siinjuures ei saa baseeruda juurdekasvunimestikku sissekantud hindadel, mis kehtisid mõnikümmend aastat tagasi. Vanemate trükiste hinnad on kõikuvad olenevalt mitmesugustest asjaoludest. Neil asjaoludel nõustus Haridusministeerium, et trükiseid hinnati komplekselt keskmise hinnaga. Üksikult kuulused hindamisele siiski kõik käsikirjad ja teised rariteetid.⁶ Raamatukogu fondide üldväärtuseks kujuneski sel teel 10 miljonit krooni. Kõige kallihinnalisemaks objektiks — veerand miljonit krooni — arvati de la Gardie arhiiv

Personal

Kodanlikus Eestis ei olnud veel raamatukoguhoidja kutset. Palgalisi bibliograafe ja bibliotekaare Eestis tsaariajal ja kodanliku vabariigi algusperioodil võis loendada sõrmedel. Ei olnud siin asutusi, mis oleksid neil võimaldanud omandada kutselist haridust. Üldiselt valitses väärarvamine raamatukoguhoidjate ülesannetest ja neisse ei suhtunud hindavalt kui kultuuri ja kirjanduse levitajaisse ning lugejate abistajaisse.

Neil tingimustel oleks võinud olla kõige loomulikumaks kaadri värbamise viisiks kodanliku ülikooli raamatukogule endise, Jurjevi ülikooli raamatukogu teenistujate ületulemine. Olid nad ju tuttavad selle raamatukogu struktuuriga. Ent endise 8 teenistuja hulgas polnud ühtegi eestlast, enamik neist ei osanud eesti keelt. Nad olid koos raamatukoguga evakueerunud Voroneži.

Endisist jäid Tartu vaid teenijad Jaan Uus ja Bernhard Fuchs (Tammelaas), kellest said esimesed kodanliku Tartu ülikooli raamatukogu töötajad. Nad mõlemad olid suured asjatundjad hoid-

⁶ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA), f. 2100, nim. 9, s.-ü. 14, l. 110.

laist raamatute kohaletoimetamisel. B. Fuchs-Tammelaasi korter asus raamatukogu hoones, mistõttu maja polnud öösi valveta.

Lisaks neile tuli värvata raamatukogu teenistujad, sealhulgas ka raamatukogu juhataja. Juhataja kohale esitasid avaldusi ülikooli kuraatorile igalt kutsealalt isikud, kes olid parajasti ilma kohata — endised mõisavalitsejad, kantseleiametnikud jt., olles tollaegse mentaliteedi kohaselt veendunud, et mõisa valitsemisel ja raamatukogu juhtimisel ei ole suuremat erinevust.

Tollal ei olnud Eestis selle ala kõrgema haridusega spetsialisti-eestlast ning kohase isiku valimine ei osutunud kergeks. Ka artikli autor ei olnud küll kuigi suur asjatundja raamatukogunduse ja bibliograafia alal, ent leiti siiski olevat kandidaatide seas kõige vastuvõetavam isik sellele ametikohale. Ta oli ladinia ja kreeka keele õpetaja, valdas teisi keeli ja tundis huvi raamatu vastu. Ta oli olnud gümnaasiumis ka raamatukoguhoidja, kuigi see ei andnud erilisi, ülikooli raamatukogu juhatajale vajalikke kogemusi.

Neil asjaoludel määratigi artikli autor 18. augustil 1919 raamatukoguhoidja, tegelikult raamatukogujuhataja kandidaadiks eeldusega, et ta algul kohapeal omandaks mõningaid kogemusi ja hiljem end täiendaks välismaal. Kohapealseks juhendajaks sai 1. augustil 1919 raamatukoguhoidja abiks määratud Karl Duhmberg, kes oli juhatajaks *de facto* kuni 1. jaanuarini 1920. K. Duhmberg oli noorepoolsest raamatukogu kaadrist kõige eakam ja kaks korda vanem kui raamatukoguhoidja kandidaat. Ta oli mitmekülgsete huvidega organisaator, kuid püsimatu boheemlane, valdas mitut keelt, oli lõpetanud ülikooli ajaloolasena, kuid lisaks õppinud Saksa ülikoolides loodusteadusi. Ta oli olnud gümnaasiumiõpetajaks ja Kertši Muinasteaduste Muuseumi direktoriks, oli korraldanud v. Liphartide raamatukogu Raadi mõisas ja Firenzes. Ka ülikooli raamatukogus ei olnud tal püsi ja oktoobris 1920. a. määrati K. Duhmberg juba ülikooli mineraloogia kabineti assistendiks.

1919. a. oktoobriks-novembriks komandeeriti raamatukoguhoidja kandidaat Soome tutvuma sealsete raamatukogude korraldusega. Nende ülesannete sooritamisel oli talle Helsingis oma soovitustega suureks abiks tollaegne Eesti Vabariigi saadik O. Kallas, tema endine õpetaja Tartu Aleksandri gümnaasiumis. Pidades silmas Tartu ülikooli raamatukogu fondide komplekteerimist, koondus komandeeritu tähelepanu esmajoones Helsingi ülikooli raamatukogus leiduvale vanema eestikeelse kirjanuse kogule (umbes 8000 köidet) Oli ju Helsingi ülikool tsaariajal Moskva ja Peterburi riiklike raamatukogude kõrval kolmas asutus, kellele loovutati sundeksemplar kõigist Venemaal ilmuvaist trüki-seist, ka eestikeelseist. Helsingi ülikooli raamatukogu juhatajal G. Schaumanil ei olnud midagi selle vastu, et see kogu ümber vahetada Tartusse, kuid seda kavatsust ei pooldanud Helsingi ülikooli õppejõud-filoloogid. Pealegi puudus Eestis samaväärne

materjal vastutasuks andmiseks. Küll aga õnnestus saavutada Soome teaduslike seltside publikatsioonide tasuta saatmine Tartu ülikooli raamatukogule. Tollal ei ilmunud veel kodanliku Tartu ülikooli väljaannet «Acta et Commentationes», mis oleks võinud olla vahetusmaterjaliks. Ka oli Helsingis võimalus muretseda raamatukogule erialast kirjandust raamatukogunduse ja bibliograafia alalt.

Raamatukoguhoidja kandidaat tutvus Soomes iga tüüpi raamatukogudega, ka rahvaraamatukogudega, ning külastas ka Turu raamatukogusid. Siiski oli tema peamine huvi suunatud Helsingi ülikooli raamatukogule, kus ta oli õpilane sõna tõsisel mõttes. Ta töötas järgemööda raamatukogu kõigis osakondades, tungides raamatukogutehnika aabitsasse osakonnajuhatajate juhendamisel. Näiteks oli tema ülesandeks käsikirjade osakonnas praktilisel olles koostada register akadeemik A. J. Sjögreni venekeelsele kirjavahetusele. Ent kõige väärtuslikumaid nõuandeid Tartu ülikooli raamatukogu reorganiseerimise asjus sai ta siiski L. O. Tudeerilt, kes oli tollal raamatukoguhoidja, s. o. juhataja abi. Kuna Tudeer oli samal ajal Helsingi ülikoolis ka kreeka keele dotsent, sai ta ettepaneku tulla Tartu ülikooli kreeka keele professoriks, millest ta loobus. L. O. Tudeer oli hiljem, aastail 1930—1955, Helsingi ülikooli raamatukogu juhataja.

Kui raamatukoguhoidja kandidaat oli Helsingist tagasi jõudnud, kinnitati ta Tartu ülikooli raamatukogusse raamatukoguhoidja kohale, alates 1. jaanuarist 1920. Raamatukogujuhataja nimetust hakati kasutama alles hiljem.

Olles reevakueerimiskomisjoni liikmena 1920. a. Petrogradis ja Moskvast, kasutas artikli autor vabu silmapilke sealsete riiklike ja kõrgemate õppeasutuste raamatukogudega tutvumiseks. Seal võeti teda kõikjal lahkesti vastu. Siiski ei leidnud ta seal kahjuks vajalikke eeskujusid, sest Nõukogude raamatukogud olid tollal arenguperioodis ja alles hiljem kujunesid nad eeskujulikemaks raamatukogudeks maailmas. Mäletatavasti kohtas ta Moskvast Udo Ivaskit N. P. Rumjantsevi Raamatukogus, tema ametikohas, ja tegi talle ettepaneku tulla Tartu ülikooli raamatukogu töötajaks. Eestisse opteerumise sooviavalduse oli U. Ivask esitanud juba varem Eesti Komisjonile Moskvast. Sooviavaldusel on ülikooli kuraatori märkus, et U. Ivaskit võiks kasutada raamatukogus, ent tema võimeid oleks kohasem rakendada uues riigiarhiivis⁷. U. Ivask oli lõpetanud Moskva Arheoloogia Instituudi õpetatud arhivaari kutsega.

Aastail 1922—1932 viibis artikli autor suvekuudel raamatukogu huvides komandeerituna mitmel korral Lääne-Euroopa riikides. Lisaks kõigele jälgis ta pingeliselt erialast kirjandust. Kõige selle tagajärjel tundis ta end vaadeldava perioodi lõpupoole kompetent-

⁷ ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 227; l. 1.

sena raamatukogunduse alal esinevate küsimuste iseseisvaks lahendamiseks ja isegi loengute pidamiseks raamatukogunduse ja bibliograafia alalt.

Kodanliku Eesti ülikooli raamatukogu personal oli selle algusperioodil eriti väiksearvuline. Hiljem küll isikuline koosseis kasvas, kuid samal ajal oli üpris kõikumv, olenevalt erakorraliste tööde rohkusest raamatute reevakueerimisel ja raamatukogu reorganiseerimisel.

Skandinaaviamaade ja Soome ülikoolide raamatukogude eeskujul oli ka Tartu raamatukogu personal jaotatud teaduslikeks ja tehnilisteks töötajateks. Esimestelt nõuti ülikooliharidust. Need olid raamatukogu juhataja, raamatukoguhoidjad ja assistendid. Assistentide ülesandeks olid bibliograafia-alased ja kataloogimistööd. Raamatukoguhoidjaid oli kaks — üldosakonna ja *Estica* osakonna juhataja — neist üks asendas raamatukogu juhatajat selle äraolekul. Tehnilisteks töötajateks olid ametnikud ja nn. teenijad, kusjuures viimaste ülesannetesse kuulusid raamatute väljaotsimine lugejaile ja raamatukogu fondide korrashoidmine.

1919. a. septembris oli raamatukogus 3 teenistujat ja 2 teenijat, aasta lõpul aga 7 töötajat. Järgmistel aastatel kõikus alatiste töötajate arv 7—9 vahel, kusjuures ajutisi abijõude oli 3—9. 1930. aastail muutus kaader püsivaks: abijõud kadusid ja alatiste töötajate arv tõusis 13—14-ni. See oli siiski vaevalt pool vajalikust isikulisest koosseisust, mille tõttu töökoormus oli maksimaalne. 1924. a. määrati kindlaks töötajate tööaja kestus 7 tunnile, laupäeviti 6,5 tunnile. Töötati kella 8³⁰—15-ni, millele lisandusid valvetunnid lugemissaalis ülejäänud tööaja arvel.

Kuigi raamatukoguhoidjailt ja assistentidelt nõuti määruste kohaselt kõrgemat haridust, tuli vastavate isikute puudumisel algul nimetada assistendi kohale osaliselt üliõpilasi. Üliõpilasi rakendati ka tehniliste tööjõududena ja abijõududena. Neid edukalt ülikooli lõpetamise järel raamatukogus vakantsetele kohtadele teaduslikul alal. Raamatukoguhoidjad, osa assistente ja teenijad olid mehed, muu personal naised. Ametisse määramisel oli oluliseks tingimuseks keelteoskus, aga oma hariduselt kuulusid töötajad mitmesse teaduskonda. Ent suurem osa personalist olid filoloogid-ajaloolased, leidis ka majandusteadlasi ja üks matemaatik.

Vähesest kaadrist tingitult töötasid ka tehnilised tööjõud-ametnikud raamatukogus iseseisvate teaduslike ülesannetega. Näiteks Linda Metslang (Lao) korraldas ja kataloogis eesti keelset osakonda ning koostas samal ajal «Eesti raamatute üldnimestikku». Väga energilisele, elavaloolumulisele ja oma seisukohtades printsiipiaalsele Marta Liblikule oli usaldatud autorite alfabeetiline kataloog. Teistest ametnikest tuleb nimetada kõigepealt Edith Rosenthali, Koidula õe miniat. Tema abikaasa, valitud kodanliku Eesti ülikooli meteoroloogia professoriks, suri teel sise-Venemaalt Tartusse. Kuna tema naine jäi raskesse ainelisse olukorda, soovi-

tas rektor teda raamatukogusse ametisse võtta. E. Rosenthal tõlkis ja toimetas «Koidula kirjad omakseile 1873—1886». Tema ülesandeks raamatukogus oli inventariraamatu korrashoid. Ingeborg Clausen oli abonemendis laenutaja. Ta oli väga korralik, laenajaile vastutulelik ja lugejaskonna poolt lugupeetav. Kantselei ala ja kirjavahetus kuulusid keeli valdaja Lilly Seebergi kordalusse.

Kokkuvõttes olgu konstateeritud, et eespool loetletud tehnilised töötajad kui ka edaspidi vaatlusele kuuluvad raamatukoguhoidjad ja assistendid olid kohusetruud ja distsiplineeritud kolleegid, kellel raamatukogu huvid ja töö olid südamelähedased.

K. Duhmbergi asemele sai raamatukoguhoidjaks ja ühtlasi ka üldosakonna juhatajaks Udo Ivask. Teiseks raamatukoguhoidjaks määrati hiljem Karl Weltmann. Need kaks ja veel O. Freymuth olid ainsad raamatukogu personalist, kes olid varem tegutsenud mujal bibliograafina ja bibliotekaarina.

Udo Ivaskil on silmapaistev koht tsaari-Venemaa ja Nõukogude Liidu bibliograafide ja bibliofiilide hulgas. Ta oli esmajärguline vene ekliibriste tundja ja koguja, oli juhatanud Moskvas N. P. Rumjantsevi Raamatukogu (praegu V. I. Lenini nim. NSVL Riiklik Raamatukogu) rariteetide osakonda. Ta oli koostanud käsikirjas venekeelsete ja teiste Venemaal asuvate rahvaste keeltes ilmunud perioodika nimestiku. Ka Eestisse siirdudes pidas U. Ivask oma otsemaks ülesandeks ellu kutsuda ja koostada eestikeelsete trükiteoste retrospektiivne bibliograafia, nagu ta oma avalduses nimetab.⁸ Taktiküllane, asjalik ja lõbus kaastöötaja, esteet, võitis U. Ivask üldise lugupidamise kolleegide ja raamatukogu kasutajate keskel. U. Ivask oli rohkem bibliograaf kui bibliotekaar. Tema rohkearvuliste Moskvas ilmunud publikatsioonide hulgas ei leidu kirjutisi raamatukogunduse alt. Hea organisaatorina osutus ta ülikooli raamatukogus asjatundjaks abiliseks kataloogide alal. Et reevakueeritud fondid kujunesid kiiresti kasutatavaks, oli osaliselt Udo Ivaski teene.

Kahjuks sai U. Ivask töötada ülikooli raamatukogus vaid alla kahe aasta (1. oktoobrist 1920 kuni oma surmani 15. mail 1922) reorganiseerimise algusperioodil, jõudnud Eestisse ühel ajal reevakueeritud koguga. Selle tõttu ei vasta kuidagi tõsioludele puudulikult informatsioonil põhinevad arvamused, nagu oleks U. Ivask juhtinud ülikooli raamatukogu reevakueerimist ja reorganiseerimist. Reevakueerimist juhtis Tartu ülikooli töötajaist määratud komisjon. Lõpuks ei saa nimetamata jätta Tartu ülikooli raamatukogus leiduvatele elseviiridele U. Ivaski poolt suure eruditsiooniga koostatud kataloogi, mis on varustatud prantsuskeelsete kommentaaridega. See võib praegugi eeskujuks olla bibliofiilsete bibliograafiade koostamisel.

⁸ ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 227, l. 2.

U. Ivaskile iseloomult vastand oli Karl Weltmann (Feldmann) kergesti ärrituv, vähese organisaatorliku võimega. Erialalt majandusteadlane, oli ta töötanud paar aastat Kiievi ülikooli raamatukogus B. Cordti juhtimisel. Viimane oli olnud varem Jurjevi ülikooli raamatukogus raamatukoguhoidja abi ja oli avastanud ning avaldanud siin talletatud, seni tundmata osa de la Gardie arhiivist. K. Weltmann oli samuti kui Ivaskki bibliograaf, vähem bibliotekaar. Ta oli koostanud venekeelsete teoste bibliograafia Eesti ajaloo alalt. Selle masinakirjas eksemplarid leiduvad meie suuremais raamatukogudes.

Udo Ivaskit asendas pärast tema surma Villem Grünthal. Keeleteadlane, kirjandusloolane ja luuletaja V. Grünthal-Ridala oli raamatukogus nimeliselt küll assistent, hiljem raamatukoguhoidja ajavahemikus 15. IX 1921—31. XII 1922, kuid tegelikult töötas ta siin vaid paar kuud. Teadupärast viibis V. Grünthal 1919. a. sügisest alates stipendiaadina Helsingis doktoridissertatsiooni koostamisel, et valmistuda Tartu ülikooli kirjandusloo professori kohale. Stipendiumi pikendati pidevalt, kuid väitekiri ei valminud lõplikult paari aasta jooksul. Kaheldes stipendiumi pikendamise võimaluses, asus ta tööle Tartu ülikooli raamatukokku. Ent stipendiumi sai V. Grünthal veelgi 1922. a. jooksul ja ta töötas uuesti Helsingis. Tema palga arvel rakendati raamatukogus tööle abijõude. Ka nüüd ei tulnud väitekiri kaitsmisele ja V. Grünthal palus end vabastada raamatukoguhoidja kohalt. 1923. a. sai ta Helsingi ülikooli eesti keele lektoriks. Väitekirja kaitses ta seal samas palju hiljem — 1940. a. Ülaltoodud asjaolud ongi nähtavasti põhjuseks, miks teda ei mainita meie teatmeteostes ja kirjanduslugudes Tartu ülikooli raamatukogu töötajana.

Küll aga on arvestanud needsamad teatmikud ja kirjanduslood ülikooli raamatukogu töötajana teist eesti kirjanikku — Oskar Lutsu. Kahjuks on neis ebatäpne O. Lutsu lahkumise moment raamatukogust — 1921. a., sest tegelikult töötas O. Luts Tartu ülikooli raamatukogus ajavahemikul 1. IX 1919—20. XI 1920. Tal oli raamatukogus mitmeid ülesandeid. Alguses hooldas ja komplekteeris ta eestikeelsete trükiste osakonda. Kui raamatukoguhoidja koht võeti isikulisse koosseisu, esitati O. Luts sellele kohale, ühtlasi ka *Estica* osakonna juhatajaks. O. Lutsul oli aga lõpematama kõrgem haridus ja teda sellele kohale ei kinnitatud. Hiljem oli O. Luts abonemendis laenutaja. Suure populaarsuse saavutas O. Luts eriti koolide ekskursioonidele raamatukogu tutvustajana. O. Luts oli üldse korralik ametnik. Kataloogimisel vajaliku täpsuse oli ta omandanud endiselt kutsealalt apteekrina. Algul töötas ta esimese järgu ametnikuna, hiljem assistendina ning oli järjekorras kolmas teenistuja Tartu ülikooli raamatukogus raamatukogu juhataja ja K. Duhmbergi järel. O. Luts lahkus raamatukogust, et asutada oma vähe tulutoov raamatukauplus.

Kuigi ka V Grünthali järglane Eduard Vigel ei olnud varem raamatukogus töötanud, oli ta siiski siin oma eriala tõttu tere- tulnud. Ta oli lõpetanud Lazarevi-nim. Idamaa Keelte Instituudi Moskvas, pühendunud seal araabia, türgi ja pärsia keele õpin- guile. Ülikooli raamatukogus säilitati aga ohtrasti manuskripte nimetatud keeltes. Töötanud vahepeal pedagoogina, tuli ta 1923. a. raamatukoguhoidjaks, ühtlasi üldosakonna juhatajaks. E. Viglaga oli mõnus asju ajada, sest ta tundis huvi raamatukogunduse vastu. Ta oli hea abiline, täitis tihti raamatukogu juhataja kohu- seid. E. Vigla üheks olulisemaks ülesandeks oli ülikooli pearaa- matukogus ja teistes ülikooli asutustes leiduvate ajakirjade nimes- tiku koostamiseks vajaliku ainekogu kogumine ja trükkiks etteval- mistamine. Raamatukoguhoidjatest olid E. Vigel ja K. Weltmann ainsad, kes töötasid raamatukogus kauemat aega, veel nõukogude perioodilgi, samuti assistentidest M. Liblik, L. Lao ja V Aava- kivi ning fondi töötajatest B. Tammelaas.

Assistentide kohti täitsid algusest peale Viktoria Aavakivi ja Otto Freymuth. V. Aavakivi oli matemaatik ja ainus läti keele valdaja raamatukogus. Ta oli keskkooli lõpetanud Lätis. Oma ise- loomult väga tagasihoidlik, töös hoolas ning täpne, koostas ta sõnastikkataloogi, mis oli üks vastutusrikkamaid ülesandeid raa- matukogu töös. O. Freymuth kui ajaloolane oli *Estica* muukeelse osakonna komplekteerija. Varem, aastail 1915—1917, oli ta olnud ajaloo-keeleteaduskonna seminariraamatukogu hoidja. Ülikooli raamatukogus hoolitses ta agaralt muukeelse Eestit käsitleva kir- janduse muresemise eest. Tal on püsiv koht eesti raamatu aja- loos, kuna ta avastas Braunsbergis (Braniewo) seal 1622. a. trü- kitud «Agenda Parva» ainsa seni teada oleva eksemplari. O. Frey- muth teostas ka arheoloogilisi väljakaevamisi Tartu Toome vare- meis selleks määratud toetussummade abil.

Valitsuse poolt tunnistati ülikooli raamatukogu teaduslikuks asutuseks. Sel alusel peeti raamatukoguhoidjaid ja assistente ühe- väärseiks teiste ülikooli instituutide teaduslike töötajatega palga suhtes ja osalt ka ametinimetuse poolest, s. o. raamatukoguhoid- jaid võrdustati aineõpetaja ja lektoriga, assistente assistentidega.

Olukord raamatukogu kaadri täiendamise alal muutus pare- maks sest saadik, kui artikli autorile määrati õppeülesanded bib- liograafia ja raamatukogunduse alalt. Nüüd avanes võimalus loenguist osavõtjate hulgast, kes paistsid silma oma vastavate võimete poolest, valida raamatukogu töötajaid ja abijõude. Mit- med kuulajad sooritasid hiljem praktikumi ülikooli raamatukogus. Sel teel saadi raamatukoguhoidjaid ja bibliograafe Eesti suure- matele raamatukogudele ja Eesti Bibliograafia Asutusele.

Raamatukoguhoidjate ettevalmistamise küsimuse tõi avalikkuse ette Tartu ülikooli raamatukogu juhataja esimesel eesti raamatu- koguhoidjate kongressil 1923. a. oma referaadiga «Raamatukogu- hoidja kutse ja kutseharidus». Seal ennustas referent, et « loo-

detavasti saab Tartu ülikoolis raamatukoguteadus mõne aasta järele õpeaineks(!) ja siis on tulevasel teaduslise(!) raamatukoguhoidjal võimalik juba üliõpilasena ennast kutse vastu valmistada .»⁹

Esimesed loengud ülikoolis «Raamatukogu kasutamine ja bibliograafia» toimusid artikli autoril 1927 a. kevadsemestril; see teema kordus ka sama aasta sügissemestril. Hiljem kujunes kindlaks järgnev loengute kord: sügissemestril «Raamatukogu kasutamine ja bibliograafia» ja järgneval kevadsemestril soovitava ainenä seminar «Eesti raamatuasjandus ja bibliograafia». Proseminar toimus esmakordselt 1929. a. Osa võttis keskmiselt 10 üliõpilast, kuna loenguil oli tavaliselt palju rohkem kuulajaid. Kuigi õppeülesanne oli määratud filosoofiateaduskonna poolt, võttis loenguist osa üliõpilasi ka teistest teaduskondadest.

Kodanlikul perioodil ei peetud aja kokkuhoiu mõttes raamatukogu kollektiivile omaette tootmiskoosolekuid. Funktsioneeris küll raamatukogu komisjon kui nõuandev ja juhtiv organ. Komisjon kutsuti ellu 1921. a. Selle koosseisu kuulusid: esimehena raamatukogu juhataja, liikmetena raamatukoguhoidja (hiljem mõlemad raamatukoguhoidjad) ja teaduskondade poolt valitud esindajad — filosoofia- ja matemaatika-loodusteaduskonna poolt kummastki 2, teistest teaduskondadest 1 professor või dotsent. See oli koosseisult erinev Jurjevi ülikooli raamatukogu komisjonist (1865. a. statuudi alusel), kus olid liikmeteks ainult õppejõud. Sellesse ei kuulunud raamatukogu töötajad — oma ala spetsialistid, küll aga raamatukogu direktor. Ent tuleb arvestada, et ka viimane oli professorite seast kolmeks aastaks valitud isik.

Kodanliku ülikooli raamatukogu komisjoni kompetentsi kuulus raamatukogu juhataja poolt koostatud eelarve sanktsioneerimine, lisaelarvete hankimine ülikooli erisummadest ja raamatukogu komplekteerimissummade jaotamine. Üldse oli raamatukogu juhatajal võimalik võtta päevakorda vajalikke probleeme, eriti majanduslikul alal, nagu inventari muretsemine, ruumide sisustamine, väljaannete vahetamine välismaaga jms., kui vajati autoriteetset sanktsiooni küsimuste esitamisel ülikooli valitsusele või majanduskomisjonile.

Raamatukogu komisjoni otseseks ülesandeks oli siiski kirjanduse soetamiseks ettenähtud summadest $\frac{2}{3}$ osa jaotamine teaduskondade vahel. Siinjuures sõltus teaduskonnale määratava summa suurus teaduskonna esindaja aktiivsusest, vastavalt sellele, kui veenvalt ta oskas tõestada vajadust kirjanduse muretsemiseks vastavalt teaduskonna profiilile. Teaduskondade nõukogud omakorda jaotasid summa üksikute õppetoolide vahel. Viimaste juhatajad tõid soovitusnimestikud tellimiste täitmiseks raamatukogu

⁹ Fr. Puksov. Raamatukoguhoidja kutse ja kutseharidus — Raamatukogu, 1923, nr. 1, lk. 13.

juhatajale. Ent oli õpetoolide juhatajaid, kes üldse ei esitanud omapoolset soovitusnimestikku pearaamatukogu komplekteerimise otstarbel. Juhtus ka, et soovitud teos oli raamatuturul müügilts otsas. Neil asjaoludel vabanenud summasisid võis raamatukogu juhataja oma äranägemise järgi kasutada lisaks 1/3 eelarve summast. See kolmandik kuulus otseselt juhataja käsutusse, peamiselt vajalike teatmeteoste ja bibliograafiate täiendamiseks, ilukirjanduse muretsemiseks jms. Kuna arstiteaduskonna kliinikutel ja asutustel leidis rikkalike fondidega raamatukogusid, sisaldasid selle teaduskonna poolt esitatud soovitusnimestikud vaid perioodilisi väljaandeid.

Üheks oluliseks erinevuseks kodanlikus ja nõukogudeaegses Tartu ülikooli raamatukogus on õpikute probleem. Kodanliku ülikooli raamatukogus paigutati üldfondidesse igast trükisest vaid üks eksemplar, ülejäänud viidi dublettide kogusse (välja arvatud eestikeelsed teosed). Selle tagajärjel oli võõrkeelseist õpikuist kasutamisel üks eksemplar või polnud seda üldse. Üliõpilane pidi õpiku endale ise ostma või instituudi raamatukogust laenama. Nõukogude ajal on aga ülikooli raamatukogus üliõpilastel käepärast kümneid eksemplare ühest õpikust.

Raamatukogu komisjoni liikmetest väärib asjatundlikkusest esiletõstmist filosoofiateaduskonna esindaja rahvaluule professor Walter Anderson. Ta paistis silma eriti suure raamatusõbrana kui ka bibliograafina, olles «Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaate» toimetaja. Temale kui tõelisele entsüklopedistile pakkus suurimat mõnu liikuda iga päev raamatukogu hoidlates riitulite vahel. Mee-nub tema jutujamisest, kuidas ta keskkooliõpilasena kavatsenud pähe õppida terve entsüklopeedia tarkuse. Kaugemale esimestest tähtedest ta polevat jõudnud.

Raamatukogu töötajad ja lugejad ei jätnud kasutamata W Andersoni keelteoskust, võrratut mälu ning tohutut eruditsiooni. Talle oli ainult vaja möödaminnes nimetada näiteks, kas ta ei tea ühe VII sajandi kaliifi nime või mõne trükise täpset pealkirja. Kohe ruttas ta lugemissaali teatmeteoste valdkonda, et leida soovitud vastus. Algul muigasid raamatukogu töötajad, kui tema kuju ilmus kuskilt raamaturiitulite vahelt nagu vari, kuid peagi muutus ta neile kõigile oodatuidmaks külaliseks oma abivalmiduse ja leebe iseloomu tõttu.

Kataloogid

Koos raamatutega reevakueeriti ka raamatukogu kataloogid. Nende asendamine uutega sellisele mahukale raamatukogule nagu ülikooli raamatukogu nii vähese personali puhul ei saanud mõttessegi tulla. Kodanlikul ajal loodi vaid uuesti ellukutsutud osakondadele omaette kataloogid. Tsaariaegseist kataloogidest jätkati ainult osa, ülejäänuid enam ei täiendatud. Raamatukogu

katalooge on põhjalikult kirjeldanud raamatukogu töötaja M. Liblik¹⁰, mille tõttu nende kohta järgneb vaid lühike ülevaade.

Algul vaatleme tsaariaegseid üldkatalooge. Kõige vanemaks ülikooli raamatukogu kataloogiks on süstemaatiline kohakataloog 16 osakonnaga. Selle kasutamine sadadesse küündivate allosakonnadega oli kujunenud väga keerukaks. Kodanlikus raamatukogus seda ei jätkatud. Vastuoksa — täiendati küll ajaliselt järgnevat, alfabeetilist üld- ehk generaalkataloogi, mis on praegugi kasutatav. Osa üldkataloogist — 2 kasti — üksikute fragmentidega A-D ulatuses ei jõudnud Voronežist tagasi. See osa taastati 1923. aastaks. Venekeelsete trükiste kohta oli ilmunud 1910. a. trükitud «Каталог русских книг Библиотеки Юрьевского Университета». Venekeelset juurdekasvu oli loetletud suplemendina väljaandes «Ученые Записки Императорского Юрьевского Университета» kuni 1917. aastani. Neid kasutatakse praeguseni. Alfabeetilise üldkataloogi kirjes oli kasutatud preisi kataloogimisreegleid, kuna need olid kohased saksakeelsete raamatute järjestamiseks, mis olid domineerinud raamatukogu fondides selle algusperioodil.

Juurdekasvunimestikku ehk aktsessioonikataloogi olid inventeeritud kõik raamatukogusse saabunud teosed (ilma dissertatsioonideta ja pisitrükisteta), mahult üle 50 lehekülje. Et vältida sadadesse tuhandetesse küündivaid arve aktsessiooni- ehk inventarinumbris, alustati kodanlikus raamatukogus inventeerimist igal aastal number 1 alates. Inventarinumber koosnes nüüd aastaarvust ja järjekorranumbrist. Ka oli kavatsus avaldada nimestikke raamatukogule saabunud muukeelse kirjanduse kohta kodanliku ülikooli «Acta et Commentationes» C lisas, ent ülikooli valitsus ei arvestanud sellist ettepanekut.

1870. aastail oli ellu kutsutud süstemaatilise kohakataloogi kõrvale uus süstemaatiline kataloog. Viimane oli ette nähtud üldsusele kasutamiseks ja selle tõttu olid leidnud kataloogikaardid koha II korruse keskruumi vägevas kartoteegis. See kataloog oli liigitatud uue süsteemi alusel 15 osakonnaks. Kodanliku Eesti ülikooli raamatukogus kasutati seda kataloogi harvemini.

1921. a. hakkasid raamatukogus kehtima alfabeetilistes kataloogides uued, preisi kataloogimisreeglitest erinevad juhendid, välja töötatud direktsiooni poolt peamiselt Skandinaaviamaade raamatukogude praktika alusel. Need kataloogimisreeglid rakendati uue, käsikogule määratud sõnastikkataloogi koostamisel. Raamatukogu juhataja kavatses selles uues osakonnas läbi viia ratsionaalsemat, mehhaanilist paigutamist seni rakendatud süstemaatilise paigutuse asemel. Kuigi sel teel oleks ruumi võidetud, ei pooldanud seda õppejõud, kuna neil oli vaba juurdepääs riitudele. Raamatukogu komisjoniga saavutati kompromiss sel moel,

¹⁰ M. Liblik. Tartu ülikooli raamatukogu kataloogid. — Raamatukogu, 1931, nr. 1, lk. 25—30; 1932, nr. 2, lk. 55—60.

et trükised jaotati küll endiselt 16 pealiiki, kuid allosakonnad jäeti ära. Lisaks oldi sunnitud ette võtma mõningaid muudatusi pealiikides seoses uute teaduskondade (nagu põllumajandus-) tekkimisega Tartu ülikoolis. Käsikogus kujunes paigutus erinevalt endisest süstemaatilis-formaadilis-järjenumbriliseks.

Käsikogule ei loodud enam süstemaatilist kataloogi, kuna raamatukogus varem rakendatud kahe liigitussüsteemi paindumatus ja ebaratsionaalsus olid direktsiooni ära hirmutanud. Kümnendliigitust ei leidnud käesoleva artikli autor tollal välismaa raamatukogude praktikas, välja arvatud bibliograafia instituudid. Neil asjaoludel jäädigi peatuma sõnastikkataloogil, mis valmis kasutamiseks 1923. a. Viimases põimuvad ühte alfabeeti autorite nimede ja ainepäraste märksõnade kirjed. See on moodus, mida leiame üldteaduslikes sõnastikes — entsüklopeediate, millest ka nimetus — sõnastikkataloog.

Märksõnad peegeldavad teose sisu ja nende valikul sai aluseks Washingtoni Kongressi Raamatukogu märksõnade trükitud nimestik. Kataloogi hõlpsamaks kasutamiseks varustati see rikkalikult viitekaartidega (3—4 iga tiitli kohta), mis juhtisid laiemalt teadusaladelt kitsamaile. Paremuseks on asjaolu, et kataloogi paisumisega võis osa ühe märksõna all leiduvatest kaartidest üle viia uue, kitsama märksõna alla või moodustada nende sisule vastav uus märksõna. Tähestiku ja märksõnade eraldamiseks kasutati eri värvuses vahekaarte. Kataloogi juurde kuulus märksõnade loetelu. Kataloog osutus otstarbekaks ja selle kasutamine ei teinud üliõpilastele raskusi. Märksõna printsiibil olid koostatud ka *Estica* osakonna ning teatmike kogu kataloogid. *Estica* kataloog sai aluse 1922. a., kusjuures uuem ilukirjandus järjestati siin peale autorinime kirje veel ka pealkirja all.

Eriti tähtsaks osutuvad ülikooli raamatukogus ajakirjade nimestikud, sest nad arvestavad ka ülikooli kõigile teistele instituutidele kuuluvaid perioodilisi publikatsoone. Ajakirjadest on huvitatud laiemad ringkonnad, selle tõttu avaldatakse neid nimestikke trükis. Tartu ülikoolis oli vanim neist trükitud 1907 a. — «Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром университетской Библиотекой и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями», milles on kirjeldatud ainult väljaande pealkiri ja näidatud asukoht. Palju täpsemaiks osutuvad hilisemad, kodanliku ülikooli ajakirjade nimestikud, kuna neis loendatakse ka nimestikus leiduvate publikatsioonide köited ja üksikud aastakäigud. 1922. a. paljundatud ajutise nimestiku asendas 1940. a. trükitud üpris täielik, 676-leheküljeline «Tartu ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik», mille koostas artikli autori juhendamisel raamatukoguhoidja E. Vigel. Nõukogude bibliograafiaist erineb nimestik tiitlikirje poolest. Siin ei kasutatud praegust lihtsamat moo-

dust — järjestamist pealkirja esimese sõna järgi, vaid pealkirjas esineva esimese substantiivi väljatõstmist nominatiivis. Sellise järjestamise põhjustas alfabeetilise kataloogi üldprintsipiide järgimine.

Raamatukogu spetsiaalkatoloogidest olgu veel mainitud rohkemvuliste dissertatsioonide ja ülikoolide ning koolide programmide katalooge. Inkunaablite nimestiku koostas raamatukogu juhataja, et võimaldada Tartu ülikooli raamatukogus leiduvate inkunaablite äramärkimist rahvusvahelises väljaandes «Gesamtkatalog der Wiegendrucke». Hällitrükiste komisjon Berliinis leidis nimestiku olevat «. in jedes Beziehung tadellos».¹¹ Lisaks käsikirjade registrile said ka raamatukogu manuskriptide kogudes leiduvad kirjad 1926. a. loetelu. Kodanlikul ajal koostasid kunstiajaloo prof. T. H. Kjellini õpilased tema juhendamisel ka raamatukogu gravüüride kataloogi.

Peale ajakirjade nimestiku avaldati 1926. a. trükkis «E. V Tartu Ülikooli Raamatukogu dublettide nimestik». Selle põhjal vahetati välismaa raamatukogudega ligikaudu 3000 dubletti.

Eesti raamatute üldnimestik

1924. a. hakkas ilmuma kuukirja «Eesti Kirjandus» lisana «Eesti raamatute üldnimestik» (ERÜ). See oli esimene süsteemi-pärane eesti jooksev arvestav-registreeriv bibliograafia. Nimestiku koostas ülikooli raamatukogu sundeksemplaride alusel, mis leidsid nii ülikooli raamatukogus kui ka Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogus. Tööd juhtis komisjon, kelle esimeheks oli ülikooli raamatukogu juhataja ja liikmeteks prof. W. Anderson ning Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogu juhataja J. Muide. Trükikulud kandis Eesti Kirjanduse Selts. Nimestikus esines kirje alfabeetiliselt autorite järgi ja selles loetleti kõik trükised mahuga pool trükipoognat ja üle selle. Kuunimestikud liideti aastanimestikuks, millele lisandusid veel aasta jooksul ilmunud ajakirjade ja ajalehtede loetelu ning autorite, pseudonüümide ja tõlkijate register. Aastanimestikud omakorda koondati viie, *resp.* kolme aasta koondnimestikkudeks, mida saatis üldine autorite register.

Esimesele ERÜ koondnimestikule aastaist 1924—1928 järgnesid aastad 1929—1933, 1934—1936, 1937—1939. Koondnimestikud arenesid järjest täielikumaaiks ja andmeterikkamaiks. 1931. a. avaldas trükis retrospektiivse ERÜ aastaist 1918—1923 arhiivraamatukogu juhataja R. Antik. Erinevus selles jooksva ERÜ koostamise praktikast oli registreeritavate trükiste mahu piiramine poole võrra, s. o. arvestati kõiki teoseid, alates 4-leheküljelistest.

Hindamatu on ERÜ tehnilise koostaja, raamatukogu töötaja L. Metslang-Lao püsiv hool ja vaev. Seoses ERÜ bibliografeeri-

¹¹ ENSV RAKA, f. 2400, nim. 9, s.-ü. 35, l. 68.

misega oli tal väga mitmesuguseid kohustusi: välja nõuda kirjas-
tustelt ja politsei prefektuuridelt raamatukogusse saatmata jää-
nud sundeksemplare, hankida ajakirjade ja ajalehtede puuduvaid
andmeid jne. Eriti vaevarikaks osutus trükikodadelt ja kirjasta-
jatelt lisaandmete saamine registreeritavate trükiste tiitlikirje
täiendamiseks pealkirja või ilmumisandmete kohta. Tuleb kahjat-
seda, et andmed tiraaži kohta jäid kirjastuste saladuseks või kui
need saadi, siis täiesti erakordselt. Bibliografeeriti kõik teada-
olevad eestikeelsed trükised, kui nad ületasid ettenähtud lehe-
külgede arvu. Algul registreeriti ERÜ-s Nõukogude Liidus ilmu-
nud eestikeelne kirjandus, kuivõrd see oli saabunud ülikooli või
arhiivraamatukogusse. Ent 1934. aastast peale arvestati kõiki ees-
tikeelseid trükiseid, mis olid registreeritud NSV Liidu riikliku bib-
liograafia väljaandes «Книжная летопись».

Jooksvas ERÜ-s esines esmakordselt teise koondnimestiku lõ-
pus (1929—1933) märksõnaloend 10 aasta trükitoodangu kohta
(1924—1933) koos eelneva koondnimestiku andmetega. Veelgi
olulisemate uuendustega astus ellu kolmas koondnimestik. Esi-
teks ei ole see enam viie, vaid kolme aasta (1934—1936) kata-
loog, teiseks registreeriti siin trükised 10 leheküljest alates. Kol-
mandaks kirjeldati selles ka kõik Eestis trükitud muukeelsed raa-
matud ja eestikeelse perioodika järel iga aasta lõpus muukeelsed
ajakirjad ja ajalehed.

Raamatukogu kasutamine

Ülikooli raamatukogu kasutamine kodanlikul ajal ei arenenud
nii jõudsalt, nagu direktsioon seda soovis. Kõigepealt tuleb kõ-
nelda õppejõududest, kes võisid teoseid saada piiramatult. Sel
põhjusel kogunes neist üksikuid oma raamatukappidesse niisuguse
arvul raamatukogust laenatud teoseid, et nad järjekordse
vajaduse korral enam ei mäletanudki, kas asus eksemplar raa-
matukogus või kodus. Seda esines sellele vaatamata, et iga aasta
lõpul said õppejõud meeldetuletusi raamatute tagastamiseks.
Tavaliselt lõppes selline aktsioon laenutatud teoste tähtaja piken-
damisega. Siinjuures peab aga nentima, et kõik õppejõud tagas-
tasid raamatud korralikult, kui neid vajasisid ülikooli asutused või
kui teoseid nõuti väljaspoole ülikooli saatmiseks.

Ka üliõpilaste suhtes, kellele määrused piirasid laenatud teoste
arvu ja kasutamisaega, püüti olla liberaalsed põhimõttel, et ennem
olgu eksemplar lugeja kasutada kauem, kui et see asjatult aset-
seks raamatukogus riuilil. Raamatu tagastamata jätmise korral
sai üliõpilane meeldetuletusi. Kui kahe meeldetuletuse järel raa-
matut raamatukogusse ei toodud, teatati sellest rektorile. Rekto-
raadis jäädi ootama, et ehk teos kuidagiviisi ilmub oma kohale.
Inventariraamatust neid maha ei kustutatud ja selle tagajärjel

oli ülikooli kantseleisse kuhjunud suur hulk raamatukogu rahuldamata meeldetuletusi.

Eraisikutele laenutati raamatuid õppejõudude vastutusel. Peale selle võis lugemissaali kasutada takistusteta iga eraisik raamatukogu juhataja loal. Lugemissaali valvuri ülesandeks oli jälgida, et ei kuritarvitataks privileegi. Raamatute kadumist lugemissaalist tegelikult ei konstateeritud, ent lugemissaali «Eesti entsüklopeedia» eksemplarist oli lehti välja lõigatud eksamiteks ettevalmistumisel. Need tagastati igakord hiljem ausalt, kuid jäid siiski kord kadunuiks ja lõplikult.

Raamatukogust laenutatavate teoste arv kasvas küll aasta-aastalt, kuid lugemissaali kasutajate arv ei tõusnud soovitas tempos. Raamatukogus puudusid õpikud, mis oleksid koondanud üliõpilasi lugemissaali. Ka ei laenutatud ilma raamatukogu juhataja loata ilukirjandust. Neil asjaoludel oli üliõpilastel praktilisem töötada seminariraamatukogude ruumides, auditooriumide läheduses. Nendes raamatukogudes leidis õpikuid suuremal arvul.

1922. a. alates asuti teostama laenutamist rahvusvahelise raamatukogudevahelise abonemendi alusel raamatukogudega 14 riigis, nende hulgas NSV Liidu raamatukogudega. Kõige elavam suhtlemine oli Leipzigi ülikooli raamatukoguga.

Ruumid

Rohkesti muret tekitas ka kodanlikul perioodil ülikooli raamatukogus ruumide kitsikus ja tuleoht. XIX sajandi esimesel kümnendil raamatukoguks ümberehitatud kooriosa toomkirikust ei suutnud otstarbekalt mahutada neid fonde, mis olid kogunenud siia 120 aasta jooksul. Prof. J. W. Krause oli rakendanud Tartu ülikooli raamatukogu hoone ehitamisel XVII—XVIII sajandil domineerinud, nn. barokse saalraamatukogu tüüpi. Sel põhjusel olid Toomemäel kujunenud raamatukogu igal kolmel korrusel omaette raamatusaalid.¹² Nende kõrgete saalide seinte külge olid paigutatud rõdud. Selliste ruumide ülesandeks ei saanudki olla raamatufondide säilitamine, vaid nad olid peamiselt mitmesuguste haruldaste muuseumiesemete panipaigaks. Pole imestada, kui kõige alumist korrust raamatukoguhoones oli Tartu ülikooli algusaastail kasutatud aulana. Teist korrust olid kaunistanud muusade kipskujud. Need olid kodanlikul ajal ruumipuudusel degradeeritud ja üle viidud alla vestibüüli, kus ka praegu on nende asukoht. Raamatukogu III korrusele oli hiljem paigutatud raamatukogu direktori K. Morgensterni raamatukogu, mis demonstreeris kaas-aegset õpetlase töötuba. Samal korrusel leidis büste, A. S. Puškini surimask ja mudeleid toomkiriku varemeist enne selle ümberehitamist.

¹² W. Schlüter, lk. 13.

Aja jooksul kaotasid korrused oma endise ilme. Kõik vabad kohad täideti järk-järgult riilulitega. Tolleaegsest ruumikujundusest on praeguseni säilinud II korruse rõdud. Lisaks ruumikitsikusele oli Toomemäel raamatukogus üpris häiriv eraldi töötamisruumide ja lugemissaali puudumine. Ainsaks suletud ruumiks osutus direktsiooni kabinet, kus asusid ka rariteedid, kuna nende jaoks eri ruumi ei olnud. Kuid kõige olulisemaks puuduseks oli püsiv tuleoht. Et tuleohtu ei saanud olla mitte ainult sõja-, vaid ka rahuolukorras, et see ei olnud vaid ettekujutus, tõestavad aegade jooksul tules hävinud raamatukogud. Tuleohtlik oli ahjuküte, mida kasutati ülikooli raamatukogus keskkütte sisseseadmiseni a. 1924.

Kuna ruumikitsikuse tõttu osa raamatuid tuli hoida kastides ja põõningul, algatati 1922. a., kohe pärast reevakueeritud raamatute ülesseadmist uue raamatukoguhuone taotlemist. Raamatukogu komisjon soovitas luua uue hoone ehitusfond, et sel moel koguda 10 aasta jooksul vajalik summa. Selleks määrati isegi erikomisjon, kuhu kuulus ka raamatukogu juhataja. Siiski ei saavutatud mingit tulemust. Küsimus kerkis uuesti päevakorda selle järel, kui ülikoolil oli moodustunud reserv erisummadest. Sellest ei jätkunud uue hoone ehitamiseks ning selle asemel kavatses ülikool püstitada lisaehituse. Kuna aga lisaehitus ei olnud suuteline ruumikitsikust lahendama kõige otstarbekamalt, esitas direktsioon raamatukogu komisjoni kaudu vabariigi valitsusele märtsis 1927 märgukirja, milles põhjendati uue raamatukoguhuone hädatarvilikkust.¹³

Märgukirjas selgitati, et 1806. a. valminud hoone ei vasta nüüdisaegseile algelisimailegi nõudeile: hoidlad on kitsad, pimedad ja ebaratsionaalsed, töötube ametnikele pole eraldatud, kohal lugemist peaaegu ei ole ja kõige olulisem — hoone pole üldse tulekindel. Kõik ruumid on puust (peale välisseinte) ja on üks teisest eraldamata. Neil põhjustel on olnud päevakorras uue hoone ehitamine juba 1880. aastaist peale ja on esitatud mitmeid kavasid. Juurdeehitust Toome varemeis aga ei ole millalgi peetud soovitatavaks müüride nõrga kandejõu tõttu. Juba enne 1910. aastat, V Grabari direktoriametisse astumise ajaks oli Rahvaharidusministeeriumile esitatud uue hoone plaan. Näis juba, et küsimus oli jaatavalt otsustatud. Kuid selle asemel oli ülikoolile kerkinud rida teisi hooneid, ent raamatukogu ootas ikka veel järjekorda.¹⁴ Siis puhkes Esimene maailmasõda ning ehitustegevus katkes.

Raamatukogu märgukiri 1927 aastast jäi rahuldumata majanduslikel kaalutlustel. Neil asjaoludel alustati samal aastal raa-

¹³ ENSV RAKA, f. 2100, nim. 9, s.-ü. 44, lk. 359—362.

¹⁴ В. Грабарь. Отчет о состоянии Библиотеки Императорского Юрьевского Университета (1910—1913 гг.). Юрьев, [1914], lk. 14—15.

matukogu hoonele juurdeehitust. See oli küllalt kulukas, kuid uus hoone oleks tulnud 10—15 korda kallim. Endise laia trepiruumi kohale kerkisid raudbetoonist hoidlad sobivas kõrguses raamaturiulitega. Siin jätkus ruumi käsikirjadele ja trükistele umbes 5000 meetri ulatuses. Siia kui tulekindlamsse ruumi koondati väärtuslikumad fondid. Mainitule lisaks ehitati pööningul kahekorruselised hoidlad riulite üldpikkusega 2000 meetrit. Vanadest ruumidest eraldati uued raudustega. Uude trepiruumi monteeriti lift. Ülekolimine toimus 1929. a.

Uues lisaehituses jäi teostamata eri saali sisseseadmine näituste korraldamiseks ja rariteetide väljapanekuks, kuna seda ei pooldatud. Raamatukogu vaatamisväärsusi võis näha raamatukogu juhataja kabinetis ja osaliselt paaris vitriinis II korruse keskruumi seinte ääres.

Kodanlikul perioodil korraldati ülikooli raamatukogus paar raamatunäitust: 1926. a. toimus K. E. Baeri 50. surma-aastapäeva tähistamine ja 1932. a. Academia Gustaviana 300 aasta juubel. Vastavate ruumide puudumisel rakendati väljapanekuteks lugemissaali, kuid seda ei saadud kauemaks ajaks sulgeda. Sel põhjusel esineti raamatunäitustega väljaspool raamatukogu, peamiselt «Vanemuise» väikeses saalis, näiteks raamatuaastal 1935. a. ja A. S. Puškini mälestusnäitusega 1937. a. kunstikooli «Pallas» ruumides.

Pärast lisaehituse valmimist 1929. a. asuti II korrusel tööruumide organiseerimisele. Nõnda valmisid uus lugemissaal, omaette tööruumid juhatajale ja teenistujaile, abonemendi- ja kataloogide ruum. Et direktiooni ettepanekud ümberehitamise asjus olid ajakohased, ilmneb sellest, et samad ruumid on kasutamisel veel praegugi. Kuigi ülikooli majanduslikud instantsid ei keelanud vajalike summade määramist ülikooli erisummadest kirjanduse komplekteerimiseks, olid nad siiski palju kokkuhoidlikumad nende väljaminekute suhtes, mis olid seotud ruumide korraldamise ja sisustamisega.

Artikli autorit vaimustab soodne olukord Eesti NSV suuremates raamatukogudes, mis on varustatud nii rikkaliku, pealegi diplomeeritud kaadriga, missugusest kodanliku Eesti ülikooli raamatukogus võis ainult unistada. Selle kaadriga on loodud nõukogudeaegsete raamatukogude hästi koostatud kataloogid ja korraldatud lugejate teatmebibliograafiline teenindamine.

БИБЛИОТЕКА ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В 1920-х ГОДАХ

Фр. Пуксоо

Резюме

В настоящем очерке описывается деятельность библиотеки Тартуского университета за первую половину периода буржуазной Эстонии. Труд базируется, главным образом, на личных мемуарах директора библиотеки того времени.

Во время Первой мировой войны было эвакуировано из Юрвеа (Тарту) в Центральную Россию, главным образом в Воронеж, имущество университета. Особенно ценными здесь оказались фонды библиотеки, эвакуированные в 1915—1917 гг. На основании мирного договора от 1920 года между Советской Россией и буржуазной Эстонией имущество университета, в первую очередь библиотеки, было реэвакуировано в Тарту. Приступили к расстановке фондов на полки, и в первой половине 1921 г. они были переданы в распоряжение читателей. Одновременно были созданы новые отделы в библиотеке: подручный фонд, справочный фонд и отдел Эстика. В последний вошли все труды на эстонском языке и те на иных языках, которые трактовали историю и культуру Эстонии и Прибалтийских провинций. Эстика комплектовалась также обязательными экземплярами печатной продукции буржуазной Эстонии.

Личный состав библиотеки буржуазного университета был малочисленный: вначале 5, а позднее 12—14 сотрудников. Функционировала Библиотечная комиссия под председательством директора библиотеки, ближайшей задачей которой были вопросы комплектования фондов библиотеки и распределение сметных средств между факультетами. С 1927 г. в университете впервые читались курсы по библиографии с целью профессиональной подготовки библиотекарей для Эстонии.

Реэвакуированы были и все прежние каталоги. Некоторые из них дополнялись в буржуазный период. Кроме того, в реэвакуированной библиотеке для новых отделов библиотеки был создан каталог нового типа — словарный каталог. Вновь были составлены листовые каталоги инкунабулов, эльзевиров, писем и гравюр. Напечатаны были каталоги для дублетов библиотеки и для журналов всех учреждений университета.

С 1922 г. был налажен международный библиотечный абонемент с библиотеками 14 стран, в том числе и с библиотеками Советского Союза, а равным образом — и обмен публикациями с 326 учреждениями (1929 г.).

В университетской библиотеке в 1924—1939 гг. составлялась и была подготовлена к печати текущая учетно-регистрационная библиография буржуазной Эстонии «Eesti raamatute üldni-

mestik» (Общий список эстонских книг). Библиография печаталась в виде приложения ежемесячника «Eesti Kirjandus» (Эстонская литература) Регистрировались все издания на эстонском языке, а позднее — также на иных языках, вышедшие в Эстонии, в пяти сводных томах за 1924—1939 гг

Уже с 40-х годов XIX в. дала себя чувствовать теснота в книгохранилищах библиотеки, которая была отстроена в 1804—1806 гг. В начале XX в. имелись налицо планы и смета для постройки нового здания библиотеки, но провести это в жизнь помешала Первая мировая война. Также не осуществились ходатайства дирекции библиотеки буржуазного университета. Взамен нового здания пришлось ограничиться пристройкой, достроенной в 1927—1928 гг. Здесь построили железобетонные книгохранилища для 150 000 томов библиотеки. В старом помещении был сооружен специальный читальный зал и служебные комнаты.

DIE UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK TARTU IN DEN ZWANZIGER JAHREN DES ZWANZIGSTEN JAHRHUNDERTS

Fr. Puksoo

Zusammenfassung

In der gegebenen Abhandlung wird die Tätigkeit der Universitätsbibliothek Tartu während der ersten Periode der bürgerlichen Regierung in Estland beschrieben. Die Arbeit ist hauptsächlich auf Grund der persönlichen Erinnerungen des damaligen Direktors der Bibliothek verfaßt worden.

Während des Ersten Weltkrieges wurde das Vermögen der Universität aus Tartu nach Zentral-Rußland, hauptsächlich nach Woronesh, evakuiert. Besonders wertvoll waren die Bestände der Bibliothek, die in den Jahren 1915—1917 evakuiert wurden. Nach dem Friedensvertrag zwischen Sowjetrußland und der bürgerlichen Estnischen Republik 1920 wurde das Vermögen der Universität, vor allem das der Bibliothek, nach Tartu reevakuiert. Sogleich begann die Aufstellung der Bücher, und in der ersten Hälfte des Jahres 1921 standen die Bestände schon den Lesern zur Verfügung. Zu derselben Zeit wurden neue Abteilungen geschaffen, unter anderen die Bestände der Handbibliothek, der Nachschlagewerke und *Estica*. Zur letztgenannten gehörten alle in estnischer Sprache erschienenen Werke und die fremdsprachigen Werke, die die Geschichte und Kultur Estlands und der anderen Baltischen Provinzen betrafen. Die estnischen Bücher wurden durch das Pflichtexemplar erhalten.

Der Personalbestand der Bibliothek der bürgerlichen Universität war klein, er betrug anfangs nur fünf, später zwölf bis vier-

zehn Angestellte. Unter dem Vorsitz des Direktors arbeitete die Kommission der Bibliothek. Die Kommission beschäftigte sich mit den Problemen der Erwerbung der Bücher und der Verteilung der Geldmittel zwischen den Fakultäten. Von 1927 an wurde zum ersten Male an der Universität der Kursus der Bibliographie gelesen, um Bibliothekare für Estland auszubilden.

Reevakuiert wurden auch alle Kataloge, zu denen während der bürgerlichen Zeit noch einige neue geschaffen wurden wie z. B. der Kreuzkatalog. Von neuem wurden die Zettelkataloge der Wiegendrucke, der Elzeviere, der Briefe und der Gravüren zusammengestellt.

Im Druck erschienen die Kataloge für Dubletten und ein Gesamtkatalog für Zeitschriften aller Anstalten der Universität.

Im Jahre 1922 wurde der internationale Leihverkehr mit den Bibliotheken in 14 Ländern, darunter auch die Sowjetunion, ebenso der Tausch der Publikationen mit 326 wissenschaftlichen Anstalten (im Jahre 1929) angeknüpft.

In der Universitätsbibliothek wurde in den Jahren 1924—1939 die allgemeine registrierende Bibliographie des bürgerlichen Estlands «Eesti raamatute üldnimestik» (Gesamtverzeichnis der estnischen Bücher) verfaßt und zum Druck vorbereitet. Die Bibliographie wurde als Beilage der Monatsschrift «Eesti Kirjandus» (Estnische Literatur) herausgegeben. Alle Publikationen in estnischer Sprache, später auch die in anderen Sprachen in Estland erschienenen Werke, wurden in fünf Bänden des Gesamtkataloges zusammengefaßt.

Schon in der vierziger Jahren des XIX. Jh. entstand der Raumangel in den 1804—1806 errichteten Büchermagazinen.

Am Anfang des XX. Jh. waren Pläne und Geld für die Errichtung eines neuen Gebäudes der Bibliothek vorhanden. Der Erste Weltkrieg erlaubte es aber nicht, diese Pläne zu verwirklichen. Ebenso wurden alle diesbezüglichen Bemühungen der Direktion der Bibliothek während des bürgerlichen Regimes nicht befriedigt. Statt des neuen Gebäudes mußte man sich mit einem in den Jahren 1927—1928 errichteten Anbau zufrieden geben. In den neuen Magazinen aus Eisenbeton konnte man 150 000 Bände unterbringen. Im alten Teil wurden Lesesäle und Arbeitsräume für Bibliotheksangestellte eingerichtet.